DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh39565>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 01.11.2019
Kabul Tarihi: 31.03.2020
On-line Yayın: 30.04.2020

Article Type: Research article
Submitted: 01.11.2019
Accepted: 31.03.2020
Published Online: 30.04.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information

Kaya, S. (2020). İsfahan (Melikşah) Gözlemevi Bilim İnsanı: Ebû'l Abbâs el-Levkerî, *Journal of History School*, 45, 902-917.

İSFAHAN (MELİKŞAH) GÖZLEMEVİ BİLİM İNSANI: EBÛ'L ABBÂS el-LEVKERÎ

Seyfettin KAYA¹

Öz

Büyük Selçuklular Dönemi'nde (1040-1157) Sultan Melikşah zamanında (1072-1092) başkent İsfahan'da bir gözlemevi kurulmuştur. Başkanlığını Ömer Hayyâm'ın yaptığı sekiz kişiden oluşan bir bilim insanları heyeti bu gözlemevinde çalışmıştır. *İsfahan (Melikşah) Gözlemevi*'nde çalışan bu bilim insanları heyeti içinde yer alan önemli isimlerden biri de *Ebû'l Abbâs el-Levkerî*'dir. *El-Levkerî*'nin *İsfahan (Melikşah) Gözlemevi*'nde nasıl çalışmalar yaptığı ve rasat çalışmalarına hangi düzeyde katkılar sağladığı konusunda bilgiler bulunmamaktadır. Ancak sahip olduğu bilgi birikimi ve akademik kimliğinden yararlanılmak üzere *İsfahan (Melikşah) Gözlemevi*'ne davet edildiği konusunda kuşku duyulmamalıdır. Astronomiden ziyade felsefe konusunda adını duyuran *el-Levkerî*, *İbn-i Sinâ*'nın öğrencisi *Behremyar b. Marzubân*'ın talebesidir. *İbn Sinâ*'nın felsefeye dair birçok öğretisi *Behremyar b. Marzubân* üzerinden *el-Levkerî*'ye intikal etmiştir. *El-Levkerî* ise *İbn Sinâ*'nın felsefi öğretilerinin Horasan'a yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Yaşamı boyunca birçok eser yazan *el-Levkerî*, "*Bayân el-Hakk bi-Damân el-Sıdk*" adlı felsefi içerikli eseri ile öne çıkmıştır. Ayrıca birçok öğrenci yetiştirmiş ve felsefe alanında akranları *Ömer Hayyâm*, *İbn Kûşek* ve *el-Vâsıtî*'yi geride bırakmıştır.

Anahtar Kelimeler: El-Levkerî, Ömer Hayyâm, İsfahan, İbn Sinâ, Astronomi

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Orta çağ Ana Bilim Dalı, kaya_fdd23@hotmail.com, Orcid: 0000-0003-2181-5973.

İsfahan (Malikşah) Observatory Scientist: Abû'l Abbâs al-Lawkarî

Abstract

In the Great Seljuk Period (1040-1157), an observatory was established in the capital Isfahan during the reign of *Sultan Malikşah* (1072-1092). A delegation of eight people, chaired by *Umer Khayyâm*, worked in this observatory. One of the important names within this delegation of scientists working at the *İsfahan (Malikşah) Observatory* is *Abû'l Abbâs al-Lawkarî*. There is no information on how *al-Lawkarî*'s works at the *İsfahan (Malikşah) Observatory* and at what level it contributes to the study of observations. But, there should be no doubt that he was invited to the *İsfahan (Malikşah) Observatory* for his knowledge and academic identity. *Al-Lawkarî*, who has made a name for philosophy rather than astronomy, is a student of *Bahramyar b. Marzubân* who is a student of *Avicenna*. Many of *Avicenna*'s teachings on philosophy were transferred to *al-Lawkarî* through *Bahramyar b. Marzubân*. *Al-Lawkarî* played an important role in spreading the philosophical teachings of *Avicenna* to Khorasan. *Al-Lawkarî*, who wrote many works during his life, came to the forefront with his philosophical work entitled "*Bayân al-Haqq bi-Damân al-Sıdk*". He also trained many students and his peers in the field of philosophy leave behind *Umer Khayyâm*, *İbn Kûşek* and *al-Vâsûfî*.

Keywords: Al-Lawkarî, Umar Khayyâm, İsfahan, Avicenna, Astronomy

GİRİŞ

Orta çağda Abbasiler Dönemi'nde (750-1258) İslam Rönesans'ı yaşanmış ve Müslümanların bir asırdan fazladır yürüttükleri fetih hareketleri dışında yeni bir uğraş alanları olacak olan bilimsel ve kültürel faaliyetler başlatılmıştır. Abbasiler kurdukları Beytû'l-Hikme adlı tercüme bürosu ve akademi kurumu vasıtasıyla Batı dünyasına ait eserleri Arapçaya çevirmişlerdir. Bilimin birçok alanında çalışmalar yapmış ve kültürel etkinliklere hız kazandırmışlardır. Abbasilerin yaptığı bilimsel ve kültürel çalışmalar zamanla İslam Dünyası'nın diğer devletlerine de yayılmıştır.

Selçuklular bilimsel, kültürel ve eğitim çalışmalarına dönemin koşulları gereği önem vermek zorunda kalmışlardır. Bilim ve eğitim kurumlarının kuruluşuna ilk dönemlerden itibaren önem verilmiştir. Nitekim Selçuklularda ilk medrese Tuğrul Bey (1040-1063) Dönemi'nde Nişâbûr'da tesis edilmiş ve eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütülmesine medrese düzeyinde imkân ve olanak sağlanmıştır. Ancak Tuğrul Bey tarafından Nişâbûr'da açılan medrese Orta çağ İslam dünyasının tipik medreselerinin bir devamı niteliğindeydi. Sultan Alparslan Dönemi'nde (1063-1072) bilim ve eğitim faaliyetleri daha sistematik ve kurumsal hale getirilmiştir. Fatımilerin Kahire'de kurdukları Darü'l-Hükme medreselerinin propagandasını etkisiz hale getirmek ve devlet bürokrasisi için

memur yetiştirmek amacıyla Nizamiye Medreseleri kurulmuştur. Bu medreselerde 20'nin üzerinde farklı alanda ilgili dersin eğitimi (fıkıh, kelâm, tefsîr, hadis, felsefe, matematik, Arapça, kimya vb.), dönemin önde gelen müderrisleri tarafından verilmiştir. Bir bilim ve eğitim kurumu olarak faaliyet gösteren Nizamiye Medreseleri Orta çağ dünyasına adeta damgasını vurmuştur. Sultan Melikşah Dönemi'nde (1072-1092) ise bilimsel, kültürel ve eğitim faaliyetleri belli bir düzeye ulaşmış ve ihtisaslaşma çalışmaları kapsamında çok önemli bir adım atılarak ilk kez medrese kurumu dışında akademik bir kuruluş hüviyeti de bulunan bir rasathane İsfahan'da inşa edilmiştir. Böylece medrese kurumu dışında ilk ihtisas kurumu olan İsfahan (Melikşah) Gözlemevi resmen vücut bulmuş oldu. Sultan Melikşah ve vezir Nizâmü'l-Mülk tarafından finanse edilen İsfahan (Melikşah) Gözlemevi, Yezdücerd (İran-Farisi) Takvimi'ni reforme etmek ve tarımsal faaliyetleri belli bir düzene koymak için yalnızca astronomi alanında çalışmaların yürütülmesi için hizmete açılmıştır. İsfahan (Melikşah) Gözlemevi'nde dönemin önde gelen bilim insanları toplanmıştır. Ömer Hayyâm'ın (1048-1131) başkanlığında toplam 8 kişiden oluşan bir bilim insanları ekibi İsfahan (Melikşah) Gözlemevi'nde görevlendirdi. Ömer Hayyâm'ın dışında İsfahan (Melikşah) Gözlemevi'nde çalışan bu bilim insanları ekibinde *Ebû'l Muzaffer el-İsfizâfî*, *Meymûn b. en-Necib el-Vâsûtî*, *Abdurrahman Hâzinî*, *Muhammed Hazin*, *Muhammad b. Ahmed el-Memûrî*, *Ebû'l Abbâs el-Levkerî* ve *Muhammed Baykal* gibi dönemin önde gelen âlimleri yer almıştır.

İşte tam da bu noktada adı dışında; yaşamı, çalışmaları ve rasat faaliyetlerine katkıları hakkında neredeyse hiç bilgi sahibi olunmayan İsfahan (Melikşah) Gözlemevi'nin bilim insanları ekibinde yer alan *Ebû'l Abbâs el-Levkerî*'ye dikkat çekmek istiyoruz. Zira *Ebû'l Abbâs el-Levkerî*, İslam dünyası ve Selçuklu bilim dünyasında hiç de yabana atılacak cinsten bir bilim insanı değildir ve olmamalıdır. Ana kaynaklardan edinilen bilgiler çerçevesinde felsefe, matematik ve astronomi alanlarında kayda değer çalışmaları bulunmaktadır. Yetiştirdiği öğrenciler ise *el-Levkerî*'nin öğretilerini ve düşünce anlayışını sonraki nesillere aktarmışlardır. Bu yönü ile bakıldığında bu kadar önem arz eden bir bilim insanının hayatını ve çalışmalarını kaleme almak doğru ve tutarlı bir yaklaşım olmalıdır.

1. Ebû'l Abbâs el-Levkerî'nin Hayatı (d.?- ö. 1123?)

Asıl adı *Ebû'l Abbâs Fadl ibni Muhammed el-Levkerî* olarak bilinmektedir. Hayatı hakkında çok az bilgiler bulunmaktadır. Zahireddin el-Beyhekî ve Şemseddin es-Şehrezurî'nin kendisi hakkında verdiği bilgilerden başka ana kaynaklarda *Ebû'l Abbâs el-Levkerî* ile ilgili malumata ulaşmak nerede

ise imkânsızdır. Doğum ve ölüm tarihi tam olarak bilinmemektedir. XI. yüzyılda doğduğu ve on ikinci yüzyılın ilk yarında hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir. Ayrıca büyük bir olasılıkla Merv yakınlarında bulunan *Levker* köyünde doğduğu için *el-Levkerî* nisbesini almış olmalıdır (Marcotte, 2006: 136). Başta felsefe olmak üzere mantık, metafizik, matematik, kozmoloji ve astronomi konularında ustalaşmıştı (Kalin, 2015: 290). Özellikle felsefe alalında gösterdiği başarıları ile tanındığı için bu konuda dönemin biyografi yazarlarının da dikkatini çekmiştir. Es-Şehrezûrî, “*el-Levkerî'nin, akranları Ömer Hayyâm, İbn Kûşek ve el-Vâsıtî'yi felsefe alanında geçtiğini... Bunlardan hiçbirinin ibare olarak onu geçemediğini... Onların oluşturduğu grubun çok büyük bir grup olduğunu ve liderlerinin de o (el-Levkerî) olduğunu; seçkinlikte en başta onun geldiğini...*” ifade etmiştir (es-Şehrezûrî, 2015: 750; 2007: 327).

El-Levkerî'nin felsefe alanındaki başarısı el-Beyhakî'nin de gözünden kaçmamıştır. Bu konuya kaynaklarda değinen el-Beyhakî, “*el-Levkerî'nin İbn Sinâ'nın (ö. 1037) meşhur öğrencilerinden Behremyar b. Marzubân'ın öğrencisi olduğunu, İbn Sinâ'nın felsefe geleneğinin Horasan'a yayılmasında el-Levkerî'nin önemli bir rol oynadığını...*” ifade etmiştir (el-Beyhaki, 1946: 126; el-Beyhaki, 1351: 120; Sarton, 1927: 759; Fuchécour, 1994: 827-831; Janssens, 2010: 17; Griffel, 2011: 343). *Behremyar b. Marzubân* (ö. 1066), *İbn Sinâ'nın* (ö. 1037) en yakın arkadaşlarından ve ortak çalışanlarından biriydi. *İbn Sinâ, Behremyar b. Marzubân'ı* (ö. 1066) oğlu gibi yetiştirdi (Marcotte, 2006: 137). *Behremyâr b. Marzubân'ın* ise bir Zerdüşt mü? Yoksa bir Müslüman mı? olduğuna dair bazı belirsizlikler bulunmaktadır (Morony, 1986: 1110-1118). Es-Şehrezûrî, “*Onun bir Mecusi olduğunu*” ifade etmiştir (es-Şehrezûrî, 2015: 718; 2007: 315). Zaten kullandığı isme bakarak onun bir Zerdüşt olduğu söylenebilir. Ama kullandığı *Ebü'l-Hasan* veya *Ebü'l-Hüseyin* künyesi -eğer doğruysa- onun ya bir Müslüman olduğu ya da en azından babası tarafından kendisine bir Müslüman isimi verildiği iddia edilebilir (el-Rahim, 2009: 11). Doğal olarak bu tartışmaların sürüp gittiği bir ortamda *İbn Sinâ'nın* felsefik fikirleri *Behremyar b. Marzubân* üzerinden talebesi olan *El-Levkerî'ye* intikal etti. Bu açıdan bakıldığında İslam dünyasında ve doğuda (Horasan'da), *İbn Sinâ* felsefenin yayılmasından dolayı *el-Levkerî* kayda değerdir (el-Beyhaki, 1946: 126; el-Beyhaki, 1351: 120). Aristo doktrinini temel alan felsefik bir öğreti olan ve *İbn Sinâ* tarafından benimsenen Peripatetizmin (meşşâîlik) (Kaya, 2004: 393), doğuda yayılmasında *Behremyâr b. Marzubân'ın* öğrencisi olarak önemli bir rol üstlenmiştir. Dolayısıyla *İbn Sinâ* ile doğuda gelişen Peripatetizm (meşşâîlik) geleneğine ait daha sonraki yazarlar arasında XII. ve XIII. yüzyıllarda önemli bir köprü vazifesi görmüştür. Peripatetizm geleneğini yeni nesillere öğretmeye ve yaymaya çalışan birçok öğrenci eğitti ve bu geleneğe ait hem Arapça hem de

Farsça eserler yazdı (Marcotte, 2006: 138). Peripatetizm (meşşâîlik) geleneği *el-Levkerî*'den sonra *Nasîrüddîn Tûsî* (ö. 1274), *Dabiran el-Kâtibi el-Kazvîni* (ö. 1276), *Kudbettîn el-Şirâzî* (ö. 1311) ve sonraki kuşaklar tarafından öğrenci-öğretmen ilişkisi üzerinden sürdürülmüştür (Izutsu, 2007: 95).

El-Levkerî, Selçuklular Dönemi'nde bir bilim ve kültür merkezi haline gelen Horasan'da bir veya birden daha çok ders almış veya ders vermiş olabilir. Selçuklu hanedanının İran'a gelişiyle (1040-1194) Horasan bölgesi büyüdü. 1037'de Tuğrul Bey (ö. 1063) tarafından fethedilen Nişâbûr başkent yapıldı. Sultan Alp Arsan (ö. 1072) daha sonra şehirde ikamet etti. Nişabûr, Horasan'da bulunan dört büyük kentin (Nişâbûr, Merv, Herat ve Belh) en önemli entelektüel eğitim ve öğretim merkeziydi. En ünlüsü 1067 yılında Bağdat'ta olmak üzere ve akabinde Merv, Herat, Belh'te benzer eğitim ve öğrenim kurumu olan *Nizamiyye Medreseleri* kuruldu. Nizamü'l Mülûk tarafından 1058'de ise Nişâbûr'da *Nizamiyye Medresesi* kuruldu. Bütün bu büyük Horasan kentleri dini temellere dayalı vakıf kütüphanelerine sahipti. Örneğin, Merv'de yer alan bazı kütüphanelerde 12.000 cilt eser içeren vakıf kütüphanesi bulunmaktaydı. Horasan'ın bu önemli şehirleri eğitim-öğretim merkezleri olarak varlıklarını sürdürdüler. *Ömer Hayyâm*, çalıştığı Nişâbûr şehrinde. *Kâdî Zeyneddîn Ömer b. Sehlân el-Sâvî* (ö. -yaklaşık- 1145) *el-Levkerî*'nin iki öğrencisi olan *Es'ad al Meyhanî* ile *el-Îlâkî*'nin ders halkalarına katıldığı Nişabûr'a *Save*'dan gelmişti (Marcotte, 2006: 139). Ders vermiş olduğu Merv Nizamiyye Medresesi'nde saygı duyulan seçkin kişiler arasında yer alan *El-Levkerî* (el-Rahim, 2009: 21), Selçuklular Dönemi'nde Horasan bölgesinde eğitim ve öğretim faaliyetlerinin gelişiminde önemli bir rol oynamış olmalıdır.

El-Levkerî'nin yaşamının son yıllarına ilişkin bazı detaylara da rastlanmaktadır. Ancak bu bilgilerin doruluğunu tespit etmek zordur. *Es-Şehrezûrî*, "*el-Levkerî*'nin yaşlılığı sırasında gözlerinin kör olduğunu... Merv bölgesinde saygıdeğer olup önde gelenlerden biri olarak görüldüğünü... ve ömrünün sonuna doğru 'İlmi ve marifeti konusunda daha fazlasının peşini bıraktığını... kendisi için elde ettiğinden daha fazlasının olamadığını... zayıflık ve körlük sebebiyle acze düştüğünü... Dâr-ı ukbayı (ahireti) arzular olduğunu'... bunu çok defa tekrarladığını ve ahiret özlemi çektiğini etrafındaki herkesçe bilindiğini..." beyan etmiştir (es-Şehrezûrî, 2015: 750; 2007: 327).

Es-Şehrezûrî, *el-Levkerî*'nin ölüm nedenini de açıklamaktadır. *Es-Şehrezûrî*, "*Tesadüfen bir gün kızartılmış kelle yemişken öğrencilerinden biri tarafından hamama çağırıldığını... bu durumun, onu ölüme götürecek hastalığa sebep olduğunu... bir öğrencisinin onu tedavi ile uğraşırken; kendisinin, 'Bırak beni! Rabbim eğer bana şifa verirse emir onundur; eğer canımı alırsa hüküm*

onundur. Ben yüce Allah'ın seçtiğinden başkasını seçecek değilim.' dediğini... söylemiştir (es-Şehrezûrî, 2015: 750; 2007: 327).

El-Levkerî'nin ölüm tarihi konusunda çok fazla spekülatif bilgiler bulunmaktadır. Bu konuda birbirinden farklı bilgiler dile getirilmektedir. *İbn Sinâ*'nın, el-Ta'likât adlı eserinin fihristini (İndeksini) 1109'da *El-Levkerî*'nin yazıldığı iddia edilmektedir. Dolayısıyla *el-Levkerî* bu tarihten sonra ölmüş olmalıdır (Marcotte, 2006: 136). Bu konuda Alman bilim insanı Carl Brockelmann herhangi bir kaynak belirtmeden net bir tarih olarak 1123-24 yılları vermektedir² (Griffel, 2009: 309; Kalbarczyk, 2016: 309; Janssens, 2011: 7). Ayrıca şunu hemen belirtmekte fayda var; Carl Brockelmann, Ömer Hayyâm (ö. 1132) ile el-Levkerî'nin (ö. 1123?) ölüm tarihlerini karıştırmış ve Ömer Hayyâm'ın ölüm tarihini 1123 olarak vermiştir (Brockelmann, 1937: 855).

2. Ebû'l Abbâs el-Levkerî ve İsfahan (Melikşah) Gözlemevi

Sultan Melikşah ve ünlü vezir Nizâmü'l-Mülk tarafından kurulan İsfahan (Melikşah) Gözlemevi'nde görev alan sekiz kişiden oluşan çalışma ekibinde *el-Levkerî*'nin de yer aldığı tahmin edilmektedir. Selçuklular Dönemi'nde önemli bir bilim ve kültür merkezi olan İsfahan, Sultan Melikşah tarafından 1073 yılında başkent ilan edildi (Marcotte, 2006: 139). Başkent yapıldıktan sonra İsfahan'da bilim ve kültür çalışmalarına hız verildi. Ömer Hayyâm, bir astronomik bir gözlemevi düzenlemek ve tarımsal işler için gerekli olan Farisi güneş takvimini yeniden düzenlemek için Selçuklu Sultanı Melikşah tarafından başkent İsfahan'a davet edildi (Pingree, 2000: 832). Büyük Selçukluların ilk ihtisas kurumu olan İsfahan (Melikşah) Gözlemevi'nin kurulması için çalışmalar başlatıldı. İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgiye göre “*Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı Sultan Melikşâh, kendi adına bir gözlemevi inşa etmek ve İran (Farisi-Güneş-Yezdücerd) Takvimi'nde ortaya çıkan hataları düzeltmek için 1074-1075 yıllarında ünlü veziri Nizâmülmülk'ün de desteği ile Ömer Hayyâm, Ebû'l Muzaffer el-İsfizârî, el-Vâsitî ve diğerler gökbilimcileri başkentte (İsfahan'da) bir araya toplamıştır.*”

² Griffel, Carl Brockelmann'ın, 1937 yılı basımlı *GAL* adlı eserini kaynak göstererek *el-Levkerî*'nin ölüm tarihini 1123-24 şeklinde vermektedir. Ancak Carl Brockelmann'ın, 1937 yılı basımlı *GAL* adlı eserinde tarafıma inceleme ve titiz bir çalışma yapılarak iddia edilen *el-Levkerî*'nin ölüm yılını aramama rağmen böyle bir tarihe rastlanmamıştır. Carl Brockelmann, *el-levkerî*'nin çağdaşı ve çalışma arkadaşı olan Ömer Hayyâm'ın (ö. 1132) ölüm tarihini yanlışlıkla (ö. 1123?) olarak vermiştir. Muhtemelen Carl Brockelmann *el-levkerî* ile Ömer Hayyâm'ın ölüm tarihlerini karıştırmış da olabilir.

İbnü'l Esir “*Zaman kaymasına uğrayan ve bundan dolayı Güneş'in Hût (Balık) burcunun yarısına geldiği günü Nevruz (Yeni yıl başlangıcı) saymak yerine Hamel (Koç) burcunun ilk gününün (Ferverdin yani 15 veya 21 Mart'ın) Nevruz olarak kabul edildiğini ve yapılan bu değişikliğin Sultan Melikşâh tarafından takvim başlangıcı olarak kabul görüldüğünü*” vurgulamıştır (İbnü'l Esir, 1991: 97). Tabii isminin İsfahan'a çağrılan bilim insanları ekibi arasında İbnü'l Esir tarafından bizzat zikredilmemiş olması *el-Levkerî'nin* astronomi bilimi ile ilgilenmediği veya İsfahan (Melikşah) Gözlemevi çalışma kadrosunda yer almadığı anlamına gelmez. Bu konuda en çarpıcı bilgi Said Nefisi tarafından verilmiştir. Said Nefisi, Melikşah tarafından İsfahan (Melikşah) Gözlemevi'nde sürdürülen takvim çalışmalarında görevlendirilen gökbilimciler listesine *Abdurrahman Hâzinî'nin* yanında özellikle *Ebü'l-Abbâs-el-Levkerî'yi* eklemiştir (Said Nefisi, 1344: 60). Benzer durumdan bahseden Aydın Sayılı ise Said Nefisi'nin ifade ettiği gibi *Ebü'l Abbâs el-Levkerî'nin* İsfahan (Melikşah) Gözlemevi'nde çalıştığını savunmuştur (Sayılı, 1960: 164; Abattouy, 2007: 577). Ancak hemen şunu belirtmekte fayda vardır ki; *el-Levkerî'nin* İsfahan (Melikşah) Gözlemevi'nde hangi pozisyonda çalıştığı veya nasıl çalıştığına ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen İsfahan (Melikşah) Gözlemevi'nde görev alan matematikçiler ve astronomların iş birliğiyle oluşturulması planlanan Celali Takvimi'nin hazırlanmasında kozmoloji ve astronomi bilgisinin yanında matematik alanında gösterdiği başarı da *el-Levkerî'nin* bu gözlemevinde çalışma imkânı bulmasında etkili olmuştur (Muhammadi, 2011: 11-28).

*El-Levkerî'nin İbn Sinâ'nın öğrencisi Behmenyar b. Marzubân'ın öğrencisi olduğu gerçeğinden hareketle İbn Sinâ'nın astronomi ve kozmoloji konusunda ileri sürdüğü tezlerle ne kadar katıldığı veya ne kadar karşı çıktığı ile ilgili bilgilere rastlanmamaktadır. Zira İbn Sinâ'nın, Ptolemaik sistemi (Yer merkezli evren modeli) benimsemesi, Almagest'in detaylarının artık Arap astronomlarının gözlemsel sonuçları ve hesaplamaları için geçerli olmadığını savunması, bundan dolayı modern gözlemlerden elde edilen yeni verileri kendi bazında doğrulamaya gayret etmesi, Venüs'ün güneşin kendisinden önce geçtiğini görmesi ve astrolojiyi temelde reddetmesi (Sezgin, 1978: 276-277), gibi çarpıcı bilgileri öğrencilerine hangi düzeyde ve ne kadar öğrettiği veya anlattığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak İbn Sinâ'nın öğrenci-öğretmen ilişkisi çerçevesinde astronomi ve kozmoloji konusunda Behmenyar b. Marzubân'a öğrettikleri *el-Levkerî'ye* de muhtemelen hocası Behmenyar b. Marzubân üzerinden intikal etmiş olabilir. Yani *el-Levkerî*, büyük bir olasılıkla felsefe konusunda olduğu gibi dolaylı yollardan astronomi ve kozmoloji konusunda da *İbn Sinâ'nın* bilim mirasına veya bakiyesine sahip olmuş olabilir. Nitekim bu iddiamızı destekleyen en önemli kanıt *Beyân el-Hakk bi-Damân el-Sidk* adlı*

eserinde karşılaşmaktayız. *El-Levkerî*, bu eserin üçüncü cildinde nispeten *İbn Sinâ*'nın kozmoloji anlayışından bahsetmektedir (Kalın, 2015: 290).

3. El-Levkerî'nin Eserleri

Beyhakî'nin ifade ettiğine göre *El-Levkerî*'nin *Beyân el-Hakk bi-Damân el-Sidk*, *Divan-ı Şiir* (Şiirleri), *İbn Sinâ'nın Ta'likat'ına Bir Fishrist*, *Muhtasarat*, *Risale-i Aher* (Son Risaleler) ve *Kasidetü Maa Şerha Bi'l-Farsiyye* (Kaside ve şerhi) adlı eserleri bulunmaktaydı (el-Beyhaki 1946: 127; el-Beyhaki, 1351: 121).

3.1. Beyân el-Hakk bi-Damân el-Sidk

Beyân el Hakk bi Damân el-Sidk adlı eser mantık, doğa felsefesi ve metafizik olmak üzere üç ciltten oluşmaktadır. Eserin birinci cildi olan mantık kitabı, bilginin tanımı ile başlar ve akabinde şiir, belagat, safsata, diyalektik, kanıt-ispat, kıyas, sözcük grubu-deyiş, kategoriler, mantıkta kullanılan tek terimleri içeren ve geleneksel mantığın temel kavramları şeklinde 9 bölümden oluşur. Eserin ikinci cildi, doğal felsefesine adanmış ve gökler-evren, nesiller-yozlaşma, mineraller, süper yıldız varlıkların yersel dünyaya etkileri, psikoloji, bitkiler ve hayvanlar bölümlerinden oluşur. Eserin üçüncü cildi olan metafiziğe dair kaynak ise iki bölüme ayrılmıştır. İlk bölüm, metafiziğin tanımı, “tüm bilimlerin ilkelerini içeren” “evrensel bilim” konuları ele alınmıştır. Bölümleri, madde ve kaza, madde ve biçim, nedensellik, birlik, çokluk, bireysellik ve ilişki, maddi varlıklar, evrenseller ve Platonik Formlar ile ilgili potansiyel ve gerçeklikler gibi kısımlardan oluşmaktadır. Aristoteles'in sahte teolojisine atıfta bulunan *el-Levkerî*'nin dediği metafizik kitabının ikinci bölümde, teolojiye veya “ilahi bilime” genel bir bakış yapılmıştır. Bu bölümde gereklilik, mükemmel ve mutlak varlık olarak Tanrı, Tanrı'nın birliği, Tanrı'nın isimleri ve nitelikleri, *İbn Sina*'nın kozmolojisi, çoklukçuluğun Bir'den bir dizi hiyerarşik varlık, kuram, diriliş, kehanet ve bunların vahiy yoluyla yayılması ve duaların gerekliliği-yararları gibi konulara değinilmiştir (Kalın, 2015: 290; Apaydın, 2018: 344).

3.2. Divan-ı Şiir

El-Levkerî'nin ikinci eseri şiirlerini topladığı Divan adlı eserdir. Bu konuya değinen es-Şehrezuri, “*El-Levkerî'nin, güzel ve etkileyici şiirler yazdığını... şiirlerini topladığı Divan adlı bir eser kaleme aldığını... şiirinin*

gerçekten sağlam olduğunu” ifade etmiştir (es-Şehrezûrî, 2015: 750; 2007: 327). Hem Arapça hem de Farsça şiirler yazan *el-Levkerî*, bu şiirlerini Divan-ı Şiir adlı eserde bir araya toplamıştır (el-Beyhaki, 1946: 127; el-Beyhaki, 1351: 121; Marcotte, 2006: 147; Kalın, 2015: 290).

3.3. İbn Sinâ’nın el-Ta’likat’ına Bir Fishrist

İbn Sinâ’nın el-Ta’likât’ını içeren bir el yazmasına göre, *el-Levkerî*’nin bu el-Ta’likât’a bir Fihrist (Dizin) yazdığı söylenir. Yine bu eserin verdiği bilgiye göre *el-Levkerî* bu fihristi 1109 yılında tamamlamıştır (Marcotte, 2006: 147-148; Kalın, 2015: 290).

3.4. Muhtasarat

Bu eserin giriş kısmında *el-Levkerî*, *Aristoteles*, *İbn Sinâ* ve *el-Fârâbî*’nin eserlerinin özeti ve içerikler hakkında görüşler bildirmiştir (Marcotte, 2006: 148).

3.5. Hikâm

El-Levkerî’ye atfedilmiş gnomolojik (Bir deyişler antolojisi) cümleler veya alıntılar sunar. Eserde “*Bilgi özlemleri yükseltir, iyi niteliklere yarar sağlar ve dilleri gevşetir*”, “*Asalete saygısız ve kötü insanlar zarar veremez*”, “*Mutlu bir insan mutluluğunu, sıkıntılarından endişelerinden daha kolay bir şekilde başkalarına iletir*” ve son olarak “*Size yardım eden kimselerin sizin hakkınızda kötü bir düşüncesi olmaz*” demiştir (Marcotte, 2006: 148).

3.6. Kasîde-i Esrâr-ı el-Hikme

El-Levkerî, eserlerini Arapça kaleme alınmasına rağmen bu eseri Farsça kaleme alınmıştır. Bu eser tamamen şiirsel bir yapıt değildir. Muhtemelen öğrencilerin zamanın felsefî konularının en önemli tezlerini (mantık, fizik ve metafizik) ezberlemelerine yardımcı olmak için bir anımsatıcı veya bir araç olarak hizmet etmesi için oluşturulmuştur. Bu yönü ile “*Kasîde-i Esrâr-ı el-Hikme*” adlı eser bir bilimsel (ilmî) şiirler topluluğu şeklinde derlenmiştir. Eserin içinde bir yorum yazarak, bilimsel içeriğini açıklamaya çalışmıştır. *El-Levkerî*’nin kasidesinde, mantık, fizik, matematik, metafizik ve etik konuları olmak üzere beş bölüm vardır (Marcotte, 2006: 148-150).

3.7. Serh-î Kasîde-i Esrâr-ı el-Hikme

Farsça kaleme aldığı bu eserde, *el-Levkerî* kendi kasidelerini yorumlamıştır. Bir önceki kasidenin şerhi olan eser, yine pedagojik bir mantıkla yazılmış ve öğrencilere aldıkları derslerin içeriklerini unutmamaya yönelik bir çalışma olmuştur. Bu eserde mantık, fizik, matematik, metafizik ve etik bölümleri yer almaktadır (Marcotte, 2006: 150-151).

4. El-Levkerî'nin Yetiştirdiği Öğrencileri

El-Levkerî, yaşamı boyunca birçok öğrenci yetiştirmiştir. Bu öğrenciler tanınmış birer bilim insanı olmuşlardır. Yetiştirdiği öğrenciler yalnız bir alanda değil, birçok alanda veya farklı dallarda ön plana çıkmışlardır.

4.1. El-Hasan el-Kattân el-Mervezî el-Buharî (ö. 1153)

Beyhakî, “*El-Hasan el-Kattân el-Mervezî el-Buhârî'nin (d. 548/1153) el-Levkerî'nin öğrencisinden biri olduğunu*” ifade etmiştir (el-Beyhaki, 1351: 155). Tıp, felsefe, matematik ve şiir-edebiyat ile ilgilenen *El-Kattân*, Merv'de kaldığı bir sırada (498/1104 ve 500/1107 tarihleri arasında) astronomi ile ilgili *Kihân-i Şinâkht (el-hey'e)*, vezinli bir kitap olan *Arûz*, soy-secere üzerine *el-Dûha fî el-Ensâb (Büyük Soy Ağacı)*, tıp ile ilgili bir tez ve bir şiir kitabından oluşan eserler yazmıştır (Marcotte, 2006: 153).

4.2. Ebû'l Feth Es'ad İbn Muhammed el-Meyhanî (ö. 1133)

El-Meyhanî, ile ilgili esas bilgilere es-Şehrezurî'nin kaynağında rastlamaktayız. Es-Şehrezurî, “*El-Levkerî'nin öğrencilerinden biri olan Ebû'l Feth Es'ad İbn Muhammed el-Meyhanî'nin, Bağdat Nizamiyye Medresesi'nde müderris olarak çalıştığını, Darü'l Halife'de takdir gördüğünü, ne zaman Darü'l Halife'de hazır bulunsa üst onay çıktığını, kendisinin gelişinin halifeye bildirildiğini, İbn Sehlân'a yazdığı bir mektupta 'İleri gelenlerin başarısızlığı noksanlıktır; ihsanları ise erdemdir' dediğini*” kaleme almıştır (es-Şehrezûrî, 2015: 752; 2007: 329; Meyerhof, 1948: 185). Muhtemelen Horasan'dan Bağdat'ta giderek ünlü Bağdat Nizamiyye Medresesi'nde müderrislik yapan *el-Meyhanî*, Horasan'dan ayrılmadan önce hocası *el-Levkerî* ile çalışmış olmalıdır. Ünün Irak'ta ve halifenin sarayında duyulması, Bağdat'ta Nizamiyye Medresesi'ne davet edilmesine ortam oluşturmuştur. O sırada Horasan'da bulunan ve zamanla Horasan'dan ayrılarak yetiştiği ve çalıştığı Nişâbûr'a taşınan

el-Kadı Zeyneddîn Ömer ibn Sehlân el-Savî (ö. 1145) ile mektuplaştığı bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında *el-Meyhanî*'nin Nişâbûr'un entelektüel çevresi ile bağlarını koparmadığı görülmektedir. Bağdat'ta sapkınlıktan dolayı bir süre hapsedildikten sonra geldiği Hamedan'da hayatını 1133 yılında kaybetmiştir (Marcotte, 2006: 153, 156).

4.3. El-Kadı Muhammed el-Efdal Abdülrezâk et-Türkî

El-Levkerî'nin öğrencilerinden biri olan *El-Kadı Muhammed el-Efdal Abdülrezâk el-Türkî*, yaşadığı Buhara'da kadı olarak çalışmıştır (el-Rahim, 2009: 22). Matematik ve entelektüel bilimlerde deneyim sahibiydi. Ölene kadar Buhara'da yöresel bir camide aritmetik ve tıp dersleri vermiştir. *İbn Sinâ*'nın eserlerinin çoğunu okudu ve ezberledi, ancak sonrasında gelen düşünceleri derin bir anlayışla kavrayamadı ve genellikle hiçbir zaman bariz meselelerden öteye gidemedi. *El-Levkerî*'nin başka bir öğrencisi olan *Seyyed Şerefeddîn Ebu Abdullah Muhammed ibn Âli (Yusuf) el-İlakî* ile aralarında bilimsel anlamda tartışmalar (münazarat) içerisine girdiği görülmüştür (Marcotte, 2006: 154).

4.4. Kutbülzaman Muhammed ibn Ebû Tâhir el-Tabasî el-Mervezî

El-Levkerî'nin öğrencilerinden biri olduğunu dile getirilmektedir. (el-Rahim, 2009: 21). Annesi Harezmlî ve babası ise Merv yakınlarında bulunan köylerin idarecilerinden biri olan *Kutbülzaman Muhammed ibn Ebû Tâhir el-Tabasî el-Mervezî*, yüksek bir zekâyâ ve felsefi bir yeteneğe sahip idi. *El-Tabasî*, Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer'in (1118-1157) veziri *Nasirüddîn Mahmud ibn el-Muzaffer ibn Abdulaziz ibn ebu Tevbeh*'in (ö. 1110) himayesinde çalışmıştır. Yaptığı bir hatadan dolayı tutuklanarak hapishaneye atıldı ve hapishanede bulunduğu sırada felç oldu. Daha sonra 1114'te esaret altında hayatını kaybetti ve Serahs'a gömüldü. Felsefede uzmanlaşan ve astronomi-astroloji üzerine bir çalışma olan *el-âthâr el-Ulvayyah* adlı eseri yazan *Ebü'l Feth ibn Es'ad el-Fandûrjî*'nin (d. 1122 öncesi) onun öğrencilerinden biri olduğu söylenmektedir (Marcotte, 2006: 154).

4.5. Seyyed Şerefeddîn Ebu Abdullah Muhammed ibn Âli (Yusuf) el-İlakî (ö. 1141)

Seyyed Şerefeddîn Ebu Abdullah Muhammed ibn Âli (Yusuf) el-İlakî, *El-Levkerî*'nin en ünlü ve en tanınmış öğrencisidir. *İbn Sinâ*'nın üçüncü kuşak takipçisi olan *el-İlakî*, felsefe, tıp ve diğer alanlarda birçok çalışmaya sahiptir. *El-*

İlakî ile *el-Levkerî*'nin bir diğer öğrencisi olan *El-Kadı Muhammed el-Efdal Abdülrrazâk el-Türkî*, Buhara'da bir camide birtakım tartışmalar içerisine girmiştir. XII. yüzyılın önemli müderrislerinden biri olan *el-İlakî*, *İbn Sehlân el-Sâvî*'yi etkilemiş olarak anılmaktadır. Hatta Nişâbûr'a döndüğü zaman matematikçi ve şair '*Ömer el-Hayyyâm* öğrencisi bile olmuş olabilir. Tıbbi hastalıklar ile ilgili *el-Esbab ve'l 'Alâmât*, tıbbi bir el yazması olan *Muhtasar fi el-Tıbb*, hastalıkların tedavisi ile ilgili *Mu'âljât el-İlakî*, bunlara ek olarak *Lavahik*, *Kitabü'l el-Vefâ*, *Dûst-namah*, *Sultan-namah* ve *el-Hayvanat* (*Hayvanlar*) adlı eserleri yazmıştır. Felsefe alanında da eserler yazmayı ihmal etmemiştir. Bu alanda mantık ve felsefe tanımları üzerine kısa bir *Risale*, bilgi ve bilgini doğası ile ilgili *Vecih el-Vücud* adlı eserleri kaleme almıştır. *El-İlakî*'nin savaşta öldürüldüğü ya da Selçuklu Sultanı Ahmed Sencer'in (1118-57) Karataylılar tarafından mağlup edildiği Katvan Savaşı'nda (1141) öldürüldüğü tahmin edilmektedir (el-Rahim, 2009: 22-24; Marcotte, 2006: 154-155). Bu konuya değinen es-Şehrezûrî, *el-İlakî*'nin kişisel niteliklerine değinerek ölümü hakkında şu bilgileri vermektedir. Es-Şehrezûrî, "*İlmi ve ameli erdemlerin tümüyle kendisinde toplandığını, birçok eser yazdığını, mübarek biri olduğunu, hastalıkları çok güzel tedavi ettiğini, Baharz'da mukim iken Belh'e Alâüddîn b. Kumaç'ın onunla irtibata geçtiğini (Katvan'da), ancak Kûrhân mevzisinde öldürüldüğünü*" dile getirmiştir (es-Şehrezûrî, 2015: 750; 2007: 328).

4.6. Efdallüddîn Ferîd el-Geylânî

Efdalleddîn Ferîd el-Geylânî, *el-Levkerî*'nin öğrencilerinden bir diğeri gibi görünmektedir. Kaynaklar kendisi hakkında çok fazla bilgi vermemektedir. Ancak 1128 yılında Merv'deki Nizâmiye Medresesi'nde çalıştığı bilinmektedir. Merv'den ayrılmadan önce *el-Levkerî* ile çalışmış olabilir. *İbn Sinâ*'nın dünyadaki yaratılmamışlık teorisini reddeden bir risale (*Risâle-i fî Hudût el-'Alem*'ı) yazdı. *İbn Sinâ* ile *Nasîrüddîn Tûsî* arasında *el-Levkerî* üzerinden bağlantıları sağlamıştır. *El-Levkerî*, *el-Geylanî'nin*, *el-Geylanî*, *Sadreddîn el-Sarakî'nin*, *Sadreddîn el-Sarakî*, *Fareddîn el-Damad'ın*, *Fareddîn el-Damad ise Nasır el-Dîn el-Tûsî'nin* hocalığını yapmıştır. *İbn Sinâ*'nın Peripateticism'inin (meşşailik) *Nasîrüddîn Tûsî*'ye kadar ulaşmasında bağlantıları sağlayan halkalardan biri olmuştur. Özellikle *el-Levkerî* ile ilişkilendirilen *Fareddîn el-Damad'ın* hocası *Sadreddîn el-Sarakî*, *İbn Sinâ'nın* geleneğinden de haberdardı ve *İbn Sinâ*'nın *El-Necât*'i üzerine bir yorum yazmıştı (Marcotte, 2006: 155-156; Ziai, 2008: 1044).

SONUÇ

El-Levkerî'nin, mantık, metafizik, matematik, kozmoloji ve astronomi gibi çok geniş bir yelpazede çalıştığı bilinmektedir. Ancak bilimsel açıdan asıl başarısı felsefe alanında savunduğu fikirler ve ortaya koyduğu eserleriyle olmuştur. Ana kaynakların da ifade ettiği gibi XI. ve XII. yüzyılda felsefe alanında *el-Levkerî*'nin ortaya koyduğu başarıyı hiç kimse sağlayamamıştır. En ünlü eseri, “*Beyân el-Hakk bi-Daman el-Sidk*” adlı kaynak bu alanda yazılmıştı. Ancak felsefe alanında gösterdiği başarı bununla sınırlı değildir. Meşşâîlik akımının İran’da yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. *İbn Sinâ*’dan *Behremyar b. Marzubân* üzerinden aldığı Meşşâîlik akımını Horasan’a yani doğu İslam dünyasına yaymış ve yetiştirdiği öğrencileri vasıtasıyla bu akımın kendisinden sonra da devamını sağlamıştır. Nitekim öğretmen-öğrenci veya daha amiyane bir tabirle usta-çırak ilişkisi çerçevesinde XII. ve XIII. yüzyıl bilginlerine ulaştırmıştır. Bu yönü ile *el-Levkerî*, *İbn Sinâ*’nın felsefi öğretisi olan meşşâîlik akımının sonraki nesillere aktarılmasında önemli bir rol oynamıştır. *El-Levkerî*’nin ortaya koyduğu bu üstün başarı, adının daha sonraki nesiller tarafından unutulmamasını sağlayacaktır. Eserleri, eğitim verdiği öğrencileri ve sonraki yüzyıllarda yetişen hem bilim insanları hem de meraklı çevreler tarafından ilgiyle takip edildi. Eserleri ilk önce Horasan’da bulunan bilim insanları tarafından okundu. Daha sonra İran veya Horasan bölgesinden İslam dünyasının diğer alanlarına da yayıldı.

El-Levkerî, İsfahan (Melikşah) Gözlemevi’nde bir astronom ve matematikçi olarak çalışmıştır. İsfahan (Melikşah) Gözlemevi’nde dönemin en ünlü bilim insanlarının çalıştıkları düşünülürse *El-Levkerî*’nin ilmi anlamda çok başarılı olduğu ve bu haklı başarının Sultan Melikşah ve ünlü vezir Nizâmü’l-Mülk’ün de dikkatini çektiğine şahit olunmaktadır. Ancak makalemizin bir bölümünde de değindiğimiz gibi mevcut kaynaklarda hakkında çok az bilginin olması ve astronomi ile ilgili doğrudan bir eserinin olmaması veya böyle bir eseri yazmışsa dahi bu kaynağının günümüze kadar ulaşmaması, *El-Levkerî*’nin İsfahan (Melikşah) Gözlemevi’nde Yezdücerd (Farisi) Takvimi’nin reform çalışmaları ile işe başlayıp, nihayetinde Celâlî Takvimi gibi yeni bir takvimin yapılması ile neticelenen çalışmalara ne kadar ve hangi düzeyde katkı sağladığını ifade etmek pek mümkün görünmemektedir.

El-Levkerî’nin XI. ve XII. yüzyılda öne çıkmasını sağlayan kurumlardan bir diğeri ise müderris olarak görev aldığı Merv Nizamiyye Medresesi olmuştur. Orta çağın en önemli eğitim ve öğretim kurumlarından biri olan Nizamiyye Medreseleri, dönemin hem öğrencileri hem de akademik personelinin dikkatini çekmiştir. Bu medreselerde çalışmak büyük bir prestij olarak kabul edilmiştir.

Doğal olarak *el-Levkerî*'nin Merv Nizamiyye Medresesi'nde çalıştığı düşünülürse bu prestije ve şerefe nail olduğu ve itibar sahibi bir bilim insanı olduğu kaçınılmaz bir gerçektir.

Sonuç olarak eldeki birkaç ana kaynak hariç *el-Levkerî* hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Çok az sayıda bulunan bu bilgilerde son yıllarda Arapça ve Farsça eserlerin bir kısmının düzenlenmesi ile ortaya çıkmıştır. Muhtemelen *el-Levkerî*'nin eserlerinin bilimsel ve felsefî içeriğini araştırmak için gelecekte daha fazla sayıda akademisyen bir çaba içerisine girecektir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Ana Kaynaklar

- İbnü'l Esir (1991). *El-Kamil Fi't Tarih*. X. (A. Özeydin, Çev.). Bahar Yayınları.
- Said Nefisi (1344). *Târîh-i Nazm u Nesr der Îrân u der Zeban-ı Farisi*. I. Kitabfuruş-i Furugi.
- Şemseddin es-Şehrezurî (2007), *Tarihü'l-Hükema: Nüzhetü'l-ervah ve ravzatü'l-efrah*, Nşr. Abdülkerim Ebû Şüveyrib, Cem'â el Hukuk Mahfuzat, Dar Byblion and Paris.
- Şemseddîn es-Şehrezurî (2015). *Nüzhetü'l-Ervâh*. (E. Altaş, Çev.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Zahireddin el-Beyhakî (1351). *İtmam Tetimmat Şivan el-Hikme*. Lahor.
- Zahireddin el-Beyhakî (1946). *Tarih-i Hükemü'l-İslam*. Neş. Muhammed Kürd Ali, Matbaatü't-Türki be-Dimaşkî.

Kitaplar

- Brockelmann, C. (1937). *GAL (Geschichte der Arabischen Litteratur)*. I.E.J. Brill.
- Griffel, F. (2009). *Al-Ghazâlî's Philosophical Theology*. Fons Vitae.
- Izutsu, T. (2007). *Concept and Reality of Existence*. Islamic Book Trust.
- Kalbarczyk, A. (2016). *Predication and Ontology: Studies and Texts on Avicennian and Post Avicennian Readings of Aristotle's*. Zugl. Diss. Ruhr. Universitat Bochum.

- Sarton, G. (1927). *Introduction to the History of Science*. I. From Homer to Omar Khayyam. Carnegie Institution of Washington.
- Sayılı, A. (1960). *The Observatory in Islam*. Türk Tarih Kurumu.
- Sezgin, F. (1978). *GAS (Geschichte des arabischen Schrifttums)*. VI. Leiden: E.J. Brill

Makaleler ve Ansiklopedi Maddeleri

- Abattouy, M. (2007). Isfizârî: Abû Hâtim al-Muzaffar ibn Ismâîl al-Isfizârî. *The Biographical Encyclopedia of Astronomers*, I, Editor in Chief: T. Hockey, 577-578. Springer.
- Apaydın, Yasin (2018). Kara Seydî-i Hamîdî (v. 912/1507) ve Umûr-ı Âimme'ye Dair Risâlesinin Tahlil, Tahkik ve Tercümesi. *Darülfünun İlahiyat Dergisi*, 29 (2), 343-377.
- De Fouchécour, C.H. (1994). Umar Khayyâm. *Encyclopedia of Islam*, X, 827-831. E. J. Brill.
- El-Rahim, Ahmed H. (2009). Avicenna's Immediate Disciples: Their Lives and Works. *In Avicenna and His Legacy: A Golden Age of Science and Philosophy*, Ed. Y.T. Langermann, 1-25.
- Griffel, F. (2011). Fakhr al-Dîn al-Râzî. *Encyclopedia of Medieval Philosophy*, Springer, 341-345.
- Janssens, J.L. (2010). The Reception of Ibn Sînâ's Physics in Later İslamic Thought. *İlahiyat Studies, A Jurnal on İslamic and Religious Studies*, I(1), 15-36.
- Janssens, J.L. (2011). Al-Lawkarî's Reception of Ibn Sînâ's İlâhiyyât. *The Arabic, Hebrew and Latin Reception of Avicenna's Metaphysics*, Band VII, Edited by Dag Nikolaus Hasse & Amos Bertolacci, 7-27.
- Kalın, İ. (2015). Al-Lawkarî, Fadl b. Muhammad. *The Biographical Encyclopedia of Islamic Philosophy*, Editor O. Leaman, 289-290, Bloomsbury academic.
- Kaya, M. (2004). Meşşaiyye. *DİA*, XXIX, 393-396. TDV yayınları.
- Marcotte, Roxanne D. (2006). Preliminary Notes on the Life and Work of Abû al-‘Abbâs al-Lawkarî (d. ca. 517/1123). *Anaquel de Estudios Arabes*, 17, 133-157.

- Meyerhof, Max (1948). Alî al-Bayhaqî's Tatimmat Siwân al-Hikma. A *Biographical Work on Learned Men of the Islam*, Osiris, VIII, 122-217.
- Morony, M. (1986). Madjûs. In *the Encyclopaedia of Islam*, V, 1110-1118. E.J. Brill.
- Muhammadi, M. (2011). Lawkari, the Last Peripatetic-Sinan Philosopher. *History of Philosophy*, II(2/6), 11-28.
- Pingree, D. (2000). Umar Khayyâm. 4. Astronomy and the Calendar. *Encyclopaedia of Islam (EL²)*, Edited By Pj. Bearman, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. Van Donzel & W. P. Heinrichs, X, 832-833. E.J. Brill.
- Ziai, H. (2008). The Illuminationist tradition. *History of Islamic Philosophy*, Ed. Seyyed Hossein Nasr & Oliver Leaman, 835-890. Routledge.